Lieke van Duin maakte een studie van de Nanzi-verhalen en hield daar in Bloemhof een lezing over. De tekst is bewerkt door Nel Casimiri; in de Ñapa van vorige week stond het verleden van Nanzi centraal. Nu het heden.

Hoe Nanzi met zijn tijd meeging *en toch zichzelf bleef*

Nanzi is in het Caribisch gebied altijd een belangrijke figuur geweest. Hij kwam mee uit Afrika en leefde voort in de verhalen. Die Nanzi-verhalen verbinden ook de verschillende eilanden van het Caribisch gebied. Waar je ook komt, een gemeenschappelijke kennis hebben alle eilandbewoners: Nanzi/Anansi.

Die spin is het symbool van het verleden, maar ook van het heden. Want Nanzi groeide mee en heeft een eigen rol gekregen. Een belangrijke functie van de Nanzi-verhalen op de slavenplantages werd het brengen van troost en verlichting. Op de plantages waren uitingen van eigen de cultuur vaak verboden; verhalen vertellen kon echter gemakkelijk illegaal en 'onzichtbaar' gebeuren. Daarbij verdween de oorspronkelijke religieus/mythologische context en verminderde de aitiologische functie. In plaats daarvan kregen vrij veel verhalen een *protestfunctie*: een veelal onderhuids protest tegen de onmenselijke toestanden op de plantages, tegen plantage-eigenaren en slavendrijvers. Een verschuiving die zich overigens, getuige het onderzoek dat Wim Baart daarnaar verrichtte, in de Nederlandse Antillen sterker doorzette dan in Suriname.

TIJGER

In het Caribisch gebied heeft Nanzi een vaste aartsvijand gekregen: de tijger, groot en gevaarlijk: *Cha Tiger* in het Papiamentu, *Ba Tigri* in het Sranan Tongo en *Buru Tiga* in een Creoolse taal uit Brits Guyana.

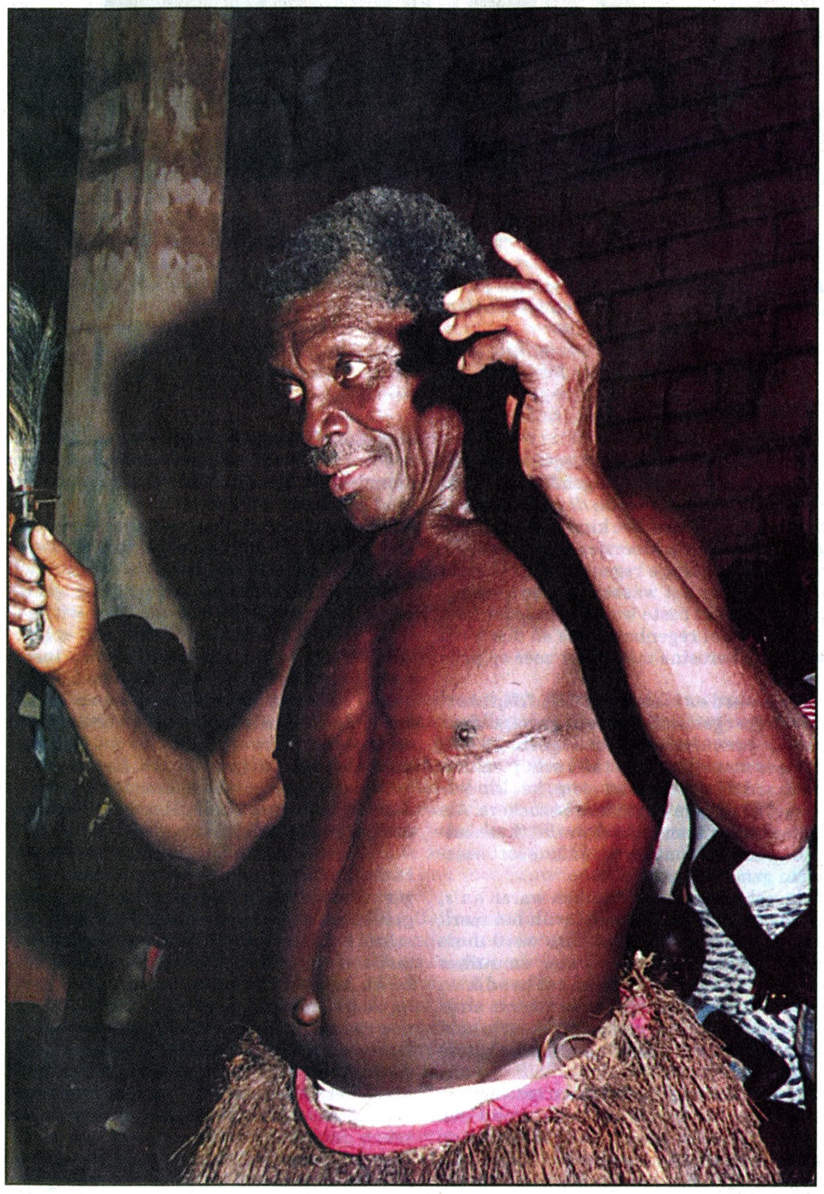

Nanzi-verteller in Ghana

Vaak komt het er in de kritische verhalen op neer dat Nanzi zijn sterke vijanden of andere machtige tegenspelers, Tijger of de koning, in hun hemd zet: 'wie niet sterk is moet slim zijn.' In de Ghanese verhalen komt geen tijger voor, wel een luipaard, Osebo, maar beslist niet als notoire aartsvijand van Kwaku Ananse.

Tijger is een blufferige patser die het meer van bruut geweld dan van hersens moet hebben. Het is niet moeilijk om zich voor te stellen dat die koning en Tijger in de slaventijd geïdentificeerd werden met plantage-eigenaren en opzichters. Zo kon men, door te vertellen hoe Nanzi het heersende gezag en brute kracht te slim af was, kritiek leveren op de kwelgeesten en onderdrukkers. Stille kritiek, alleen te vatten door de goede verstaander die 'met drie oren' luisterde.

Maar niet alleen dat: met hun humor en hun stellingname voor de kleine man in zijn strijd om te overleven hielpen de Nanzi-verhalen om de hoop op bevrijding levend te houden.

In Suriname zijn de hoofdpersonen Ba Anansi, zijn vrouw Akoeba en hun twaalf kinderen. Hier in de Antillen zijn het *Kompa* Nanzi, Shi Maria – of Ma Koko – en negen kinderen. Op Jamaica gaat het om *Bredda* Anancy, zijn vrouw Crooky en hun drie kinderen. In Brits Guyana heet Nanzi *Brer* Anansi, in Belize, aan de Golf van Mexico en grenzend aan Guatemala, *Bra* Hanaasi; het stamt allemaal van het Engelse *brother*. In het zuiden van de Verenigde Staten heet de slimmerik anders: *Brer Rabbit*. Dat klinkt vreemd. Want wat heeft Brer Rabbit, een *konijn* dus, in vredesnaam te maken met de spin Nanzi!

Dat zit zo. Kwaku Ananse uit Ghana was niet de enige *trickster*-figuur in West-Afrika. Er zijn veel meer volkeren die trickster-verhalen hebben. Bijvoorbeeld de verhalen over Luuk de Haas uit Senegal. Die haas is net zo'n egoïstische, slimme overlever als Kwaku Ananse. Hij heeft geen luipaard als tegenspeler, maar een hyena die Bouki heet. Deze Bouki is net zo vals en vraatzuchtig als Haas, maar wel oliedom en dus moet hij het altijd ontgelden.

Net als de spinverhalen kwamen ook de haasverhalen met de slaventransporten in 'de Nieuwe Wereld' terecht. Maar dan op de plantages in de zuidelijke staten van de VS, zoals Alabama en Georgia. De haas werd een konijn en de hyena een vos – misschien wel omdat daar geen of weinig hazen en hyena's voorkomen – en zo ontstonden daar de verhalen over Brer Rabbit en Brer Fox, waarbij Brer Rabbit soms exact hetzelfde meemaakt als Nanzi. Zo is er een verhaal over *Brer Rabbit and Tar-baby*, dat dezelfde oorsprong moet hebben als *Nanzi en de teerpop*. Het is een van de vele verhalen die een oude zwarte man, *Uncle Remus*, in de negentiende eeuw in zijn cabin op een plantage in Georgia vertelde aan een blank jongetje van zeven jaar. In 1880 verschenen deze verhalen voor het eerst in boekvorm.

Bouki de hyena, de domme tegenspeler van Luuk de Haas uit Senegal die in de VS een vos werd, kwam ook op Haïti terecht. Daar werd híj de hoofdpersoon van talloze verhalen: even vraatzuchtig, sluw en tricky als Nanzi, alleen krijgt hij door zijn domheid altijd de kous op zijn kop.

Omdat de verhalen over Nanzi volksverhalen zijn, werden ze meestal in de volkstaal verteld. Zelfs in opgetekende vorm zijn veel Nanzi-verhalen in creoolse mengtalen en -dialecten geschreven. Dat is bijvoorbeeld het geval in de 'Complete tales of Uncle Remus' uit het zuiden van de VS, met het verhaal 'Rabbit play trik pahn Hanaasi' uit Belize en met het verhaal 'Buru Tiga play dead' uit Brits Guyana.

MODERNISERINGEN

De Nanzi-verhalen in het Caribisch gebied hebben wel dezelfde soort intriges en motieven als die in Afrika, maar een andere couleur locale en een andere flora en fauna. Niet alleen werd het luipaard een tijger, maar er verschenen in de Caribische versies typisch Caribische dieren, planten, gebruiken en namen. Wat dat betreft moet *Hoe Nanzi de Koning beetnam* hier een feest van herkenning zijn.

Daarnaast zijn de Caribische – en daarna ook de Europese – Nanzi-verhalen gemoderniseerd en gedetailleerder uitgewerkt dan de Afrikaanse. In Ghana hoorden we zelden een verhaal met een aanpassing aan moderne tijden erin; in de Caribische verhalen komen moderniseringen voortdurend voor. Zo komen er in de *Cuentanan di Nanzi* zaken voor als een pennenmes, een boek, een babyspeen, petroleumblikken, sigaretten, flessen wijn en rum, zeep, wekkers en tandenborstels. En dat terwijl die verhalen al meer dan een halve eeuw geleden opgetekend zijn.

In het Papiamentstalige Nanzi-boek *Sí, ta mi mes!* (Ja, dat ben ik!) van Richard de Veer is Nanzi niet meer de kleine sluwe hongerlap die de machtigen voor schut zet. Nee, hij pakt het nu groter aan: de kleine *underdog* wil zelf macht veroveren en dat doet hij onder meer door heel eigentijds te gaan 'netwerken' en door de politiek in te gaan.

In 'Anansi tussen God en Duivel' gaat Noni Lichtveld nog verder: Anansi is hier zelfs projectontwikkelaar alias topman van een drugskartel, waarbij zijn web via de computer *worldwide* is geworden. Hij steelt van een toverplantage en verkoopt dat toverkruid voor grof geld aan het buitenland.

VERTELPRAKTIJK

Van oudsher beginnen de verhalen over Nanzi met een formule. In Ghana, bij de Ashanti's is dat in het Twi: *Ye'nse se, 'nse o*! (We beweren niet, we beweren niet dat het verhaal dat we gaan vertellen waar is). Deze formule maakte van het Nanzi-verhaal een vrijplaats om kritiek te kunnen uiten op machthebbers, ongeveer zoals in het Westen in cabaret en in columns dingen gezegd mogen worden die men daarbuiten niet mag zeggen.

In Suriname wordt in het Sranan Tongo gezegd: *Anansi ben de! Anansi de! Anansi sa tan!* (Anansi was! Anansi is! Anansi zal eeuwig blijven!) En in Nederland zegt de Antilliaans-Nederlandse acteur Wijnand Stomp: *Luister met drie oren!* Daarmee bedoelt hij: luister niet alleen met je oren, maar ook met je verstand.

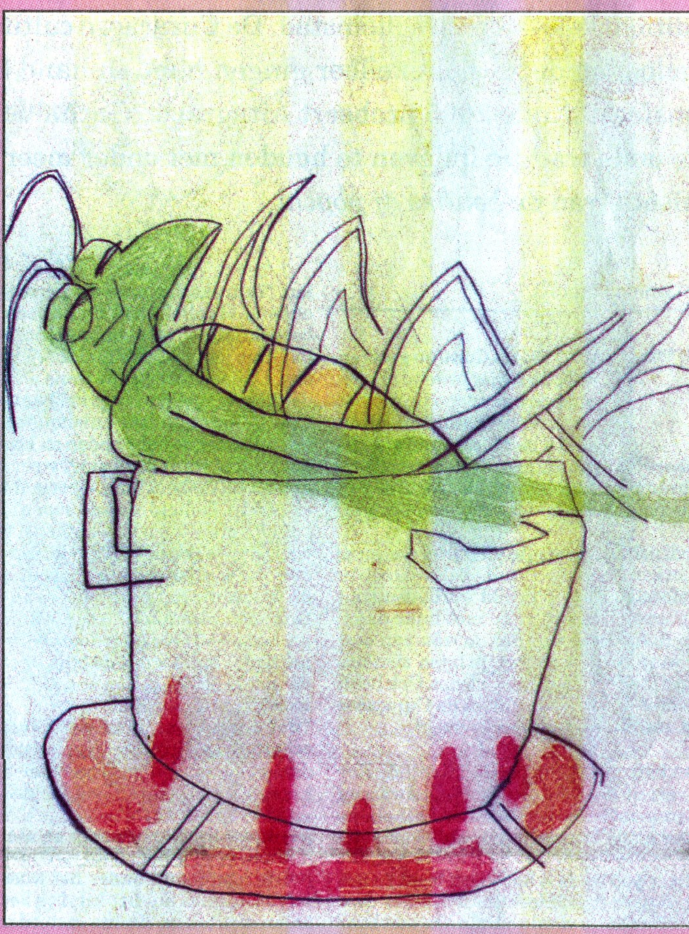

Tekening van Anton Vrede

In Suriname werden de verhalen veelal door grootmoeders verteld, die op de kinderen pasten als de moeders werkten. Hier in de Antillen was dat eveneens het geval, waarbij de *yaya*'s, de kindermeisjes, een belangrijke rol hebben gespeeld. Ook in de rouwtijd, acht dagen na een begrafenis. Vooral in de laatste nacht, de *ocho dia*, in Suriname de *aiti dé* genoemd, werden de verhalen verteld, afgewisseld door liederen en gebeden. In Suriname werkten veel vertellers samen met een *piki-man*, iemand uit het publiek met wie afgesproken wordt dat hij voortdurend reageert op de verteller met kreten, opmerkingen en aanmoedigingen als 'Vertel verder, man!' of 'Ik was er zelf bij!'. Een soort gangmaker dus.

Anansi maakte deel uit van het dagelijks leven. Als een kind bijvoorbeeld loog tegen zijn moeder, kon zij zeggen: *Je gaat géén Anansi fo me spelen, jo*! In het Papiamentu kent men de uitdrukking *No hasi kos di Nanzi ku mi* (Haal geen Nanzi-streek met me uit).

De verschillende situaties en talen op de eilanden en het vasteland vormden een vruchtbare bodem voor de Nanzi-verhalen, zodat zich een enorm scala aan variaties kon ontwikkelen. Maar nu is ook daar de rek eruit, lijkt het wel, en begint er een zelfde proces van vergeten dat we ook in Ghana opmerkten. Het elan, de ontwikkelingsmogelijkheden van de verhalen lijken zich naar West-Europa te hebben verplaatst, in elk geval naar Nederland. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur hield in 2004 een internetenquête naar het meest populaire volksverhaal in Nederland. Op nummer 1 van de toptien stond Roodkapje. Op nummer 5 Nanzi, nog voor Hans en Grietje en voor Ali Baba en de 40 rovers.

> Zonder peper, zonder angel, is Nanzi zichzelf niet meer

NANZI IN NEDERLAND

In de Nanzi-verhalen die de laatste 25 jaar in Nederland verteld, gespeeld en gepubliceerd zijn, klinken alle genoemde functies van de verhalen nog door. In veel verhalen is de aitiologische functie te zien, in vele de protestfunctie en zonder uitzondering zijn ze ter lering en vermaak.

Bij de oversteek van het Caribisch gebied naar West-Europa is er echter meer gebeurd dan een verschuiving van aitiologische functie naar protestfunctie. Er duikt een nieuwe functie op: de *identiteitsversterkende* functie. Nanzi hoort in Europa bij de *roots* van de zwarte mens, die in de vreemde omgeving die Nederland is, herontdekt worden.

Ook de uitingsvorm van de verhalen verandert: van mondeling naar veelal schriftelijk, en van een familie-aangelegenheid naar een publieke gebeurtenis. En weer passen de verhalen zich aan: couleur locale, flora en fauna worden steeds westerser. Televisie-shows, cola, klaverjassen, euro's... als een spons zuigen de Nanzi-verhalen de Europese wereld in zich op. Zo staat in *Anansi komt naar Nederland* Nanzi met koffertje en ijsmuts op aan een Amsterdamse gracht. En Wijnand Stomp liet in zijn meespeeltheaterstuk *Ik, Anansi!* de held per skateboard opkomen. En in zijn show *Mr. M.C. Anansi* maakt Anansi carrière als popster. De verhalen worden doorverteld, bijna altijd door (beroeps-)vertellers van Caribische afkomst, in buurthuizen en kleine theaters. De NOT wijdde er een schooltelevisie-uitzending aan en de verhalen worden veel in het onderwijs en vormingsprocessen gebruikt.

Een probleem is, dat het complexe dubbelkarakter van Nanzi daarbij door onwetendheid nogal eens geweld aangedaan wordt. Dan verwatert hij tot alleen maar een slimmerik, een deugniet, entertainer of een brave, verhalen vertellende toverspin, zoals in Nederland met de poppenkastfiguur Jan Klaassen gebeurde. Hij wordt te aardig, te zoet; de peper is eruit. En zonder peper, zonder angel, is Nanzi zichzelf niet meer.

Gelukkig is het regeneratievermogen van Nanzi onbegrensd en verzet hij zich van nature tegen domesticatie en vertrutting. Zodat we kunnen concluderen dat bij al dat reizen over de oceaan, eerst met de slavenschepen mee naar het Caribisch gebied, en in de twintigste eeuw naar West-Europa, zijn ambivalente karakter onveranderd is gebleven. En dat terwijl de Nanzi-verhalen een duidelijke functieverandering hebben ondergaan, en de schelm als een ware kameleon uiterlijk steeds de kleur heeft aangenomen van de samenleving waarin hij terechtkwam.

Zonder chauvinistische overdrijving kunnen we dus stellen dat de *Cuentanan di Nanzi* tot de klassieke wereldliteratuur behoren. Met de Nanzi-verhalen hebben we hier in de Antillen goud in handen.